

Emo: Didacticus en moralist
Beschouwing naar aanleiding van de nieuwe editie
van de kroniek van Bloemhof¹⁾

Summarium

Repudiat auctor subsequentis expositionis sententiam quam A. Janse in praebulo novae editionis Chronici Emonis (1991) affert ad explanandam indolem religiosam quorundam locorum Chronici Floridi Horti asserens eos conscriptos fuisse ut chronista religiose pacaret proprii animi motiones. Opinatur e contra Domina drs. Lemmers editorem A. Janse, vestigium secutum co-editoris sui H.P.H. Jansen, non satis perspexisse naturam praeceptivam ac ad virtutem compellentem predictorum locorum, ita ut editores, hisce scriptis innixi, Emonem immerito uti incertum anxiisque curis oppressum ac inter spem et desperationem iactatum effinxerint.

«*Unter den prämonstratensischen Klosterchroniken die uns erhalten sind, nehmen ohne Zweifel die beiden friesischen den ersten Platz ein: das Chronikon Emonis et Menkonis und die gesta Abbatum Orti Sancte Marie*», zo schrijft Norbert Backmund in zijn dissertatie uit 1972 over de middeleeuwse geschiedschrijvers van de Premonstratenzer Orde²⁾. Beide kronieken bevatten tal van interessante gegevens voor de geschiedenis van de orde; maar ook voor de geschiedenis van de Noordelijke Nederlanden in de dertiende eeuw, een periode die gekenmerkt wordt door schaarste aan geschreven bronnen, worden de werken van onschatbare waarde geacht. Vóór de periode van de middeleeuwen beschikken we voor die streken niet over een behoorlijk dossier aan bronnenmateriaal. Over de kroniek van Emo en Menko schrijft Backmund verder: «*Zusätzlich kann man hier noch bemerken dass sie vor allem auch kulturgeschichtlich von grossem Interesse ist. Sie ist eine hervorragende Quelle für kanonisches und für friesisches Recht, sie bringt Nachrichten über das Wirtschaftsleben ... sie ist eine der besten Quellen für Geschichte und Geographie*»³⁾. Hiermee is de algemeen heersende opvatting onder

¹⁾ Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum. Ingeleid, uitgegeven en vertaald door H.P.H. Jansen en A. Janse. (Middeleeuwse studies en bronnen XX) Hilversum (Verloren) 1991. 510 blz., ISBN 90-6550-2270. Fl 48,00.

²⁾ N. BACKMUND, *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens*. Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium. Fasc. 10 (Averbode 1972), 156.

³⁾ BACKMUND, *Geschichtsschreiber*, 182.

historici over de kroniek van Emo en Menko, ook bekend als de kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum, wel verwoord.

Van dit voor de geschiedenis van de Noordelijke Nederlanden en voor de geschiedenis van de Premonstratenzer Orde zo belangrijk werk is recent een nieuwe tekstuitgave verschenen bij uitgeverij Verloren te Hilversum. De nieuwe editie werd verzorgd door de Leidse hoogleraar in de Middeleeuwse Geschiedenis: H.P.H. Jansen, die tot zijn dood in 1985 aan dit project heeft gewerkt, en de historicus A. Janse. Zoals we in het «Woord vooraf» kunnen lezen heeft laatstgenoemde daarbij steeds geprobeerd zich nauw aan te sluiten bij het reeds in ruwe vorm beschikbare materiaal (p. VI).

Met de uitgave van de tekst van de kroniek van Bloemhof, die vrijwel de gehele dertiende eeuw bestrijkt, is een belangrijk deel vaderlandse geschiedenis ontsloten voor een breder, in de geschiedenis van de middeleeuwen geïnteresseerd, publiek. De onderhavige editie biedt namelijk naast de in het Latijn gestelde tekst, integraal de Nederlandse vertaling. Hierbij werd door Jansen en Janse steeds gekozen voor een vrije, interpreterende weergave van het Latijn, om onnodige verwarring bij onduidelijke formuleringen te voorkomen en een gemakkelijk leesbare tekst te kunnen bieden. Voor de kroniek van Emo is het jammer dat daar waar de auteur slechts over zichzelf in de derde persoon enkelvoud spreekt, de vertalers er ten behoeve van de leesbaarheid voor hebben gekozen Emo's eigennaam te gebruiken⁴). De afstand die Emo met het gebruik van de derde persoon heeft willen scheppen wordt hierdoor een stuk verkleind. Ik zal hier nog op terugkomen.

De nieuwe uitgave van de kroniek van Bloemhof heeft de geïnteresseerde leek veel te bieden. Het boek mag echter zeker ook een aanwinst voor de professionele mediëvist worden genoemd. Buiten dat het ten opzichte van de editie van L. Weiland — van de reeds bestaande tekstuitgaven het betrouwbaarste, en samen met de editie van H.O. Feith en G. Acker-Stratingh, het meest geciteerde werk — een zeer makkelijk hanteerbaar boek is, bevat het veel bruikbare aanvullende informatie in de annotatie, die de genoemde uitgaven van Weiland en Feith en

⁴) Ook W. Zuidema et J. Douma hebben er in hun vertaling uit 1936 ten behoeve van de leesbaarheid voor gekozen Emo met name te noemen. W. ZUIDEMA en J. DOUMA, *Kronieken van de abdij Bloemhof te Wittewierum loopende over de dertiende eeuw, door de abten Emo, Menko en Ongenoemde*, (Utrecht 1935 — reprint Groningen 1974).

Acker-Stratingh moeten ontberen⁵⁾). Bijzonder nuttig zijn bijvoorbeeld de vele geïdentificeerde citaten in Emo's spirituele passages. In tekstgedeelten waar Weiland slechts bijbelcitaten opmerkt, geeft de editie van Jansen en Janse gedetailleerde informatie over de door Emo verwerkte geschriften van autoriteiten als Augustinus, Gregorius de Grote, Prudentius en Cassiodorus, en werken van contemporaine auteurs als Alanus van Rijsel en Alexander van Hales.

De editie die Jansen en Janse hebben verzorgd is dan ook zeker méér geworden dan een tekstuitgave van een dertiende-eeuwse kloosterkroniek. Wat voor ons ligt is de vrucht van gedegen filologisch en historisch onderzoek. Dit laatste komt naar voren in het reeds genoemde notenapparaat, maar vooral ook in de inleiding die aan de eigenlijke tekst van de kroniek vooraf gaat. In deze inleiding bespreekt Janse volgens de regels der kunst de bijzonderheden van de twee handschriften: de dertiende-eeuwse Groninger- en de laat zestiende-eeuwse Friese codex, die voor de onderhavige editie zijn gebruikt en legt hij verantwoording af voor de uiteindelijke tekst en vertaling. Daarnaast geeft hij ook uitvoerig zijn persoonlijke visie op de kronieken van Emo en Menko en de continuatio. Bij Janse's interpretatie van de kroniek van Emo en met name bij zijn kenschetsing van de persoon van de auteur als een onzekere, scrupuleuze persoonlijkheid die innerlijk voortdurend heen en weer werd geslingerd tussen hoop en vrees (p. XX), zou ik graag wat langer stil blijven staan, daar ik van mening ben dat Janse in navolging van Jansen vóór hem⁶⁾), hier té vergaande conclusies heeft getrokken uit het autobiografisch getinte werk van deze dertiende-eeuwse abt en schrijver.

Bij lezing van Emo's deel van de kroniek van Bloemhof springen twee zaken onmiddellijk in het oog: het onsamenhangend karakter van

⁵⁾ L. WEILAND, «Emonis et Menconis Chronicon, Continuatio», in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XXIII* (1824) 465-572. H.O. FEITH en G. ACKER-STRATINGH, *Kronijken van Emo en Menko, abten van het klooster te Wittewierum, met het vervolg van een ongenoemde op nieuwe naar de handschriften uitgegeven en met de bestaande uitgaven vegeleken*, Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht, nieuwe reeks nr. 4 (Utrecht 1866).

⁶⁾ In het woord vooraf schrijft Janse: «In inleiding en annotatie heb ik de grote lijn van Janse's hypothese gevolgd. Zijn interpretatie, neergelegd in de genoemde twee publicaties alsmede in enkele ongepubliceerde discussie-nota's, vormt de basis van dit boek». H.P.H. JANSEN, «Emo's emoties. De dertiende-eeuwse kroniek van Wittewierum als ego-document», in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 98 (1983) 373-400. H.P.H. JANSEN, *Emo tussen angst en ambitie*, Stad en Lande historische reeks 3 (Utrecht 1984).

het werk en de nadrukkelijke aanwezigheid van de auteur zelf. Voor Jansen was de heterogeniteit van Emo's kroniek aanleiding te veronderstellen dat Menko, de voortzetter van Emo's werk, de uiteindelijke hand heeft gehad in de redactie van de kroniek⁷⁾. Janse daarentegen, hoewel hij opmerkt dat er een aanwijzing is dat Menko mogelijk een eigen inbreng in de redactie heeft gehad, is van mening dat de tekst zoals die ons is overgeleverd, door Emo is samengesteld. Samengevat betoogt Janse dat Emo sinds de Marcellusvloed van 1219 een annalenwerk bijhield en pas op latere leeftijd heeft besloten zijn geschrift uit te breiden met een beschrijving van het leven van de stichter en de stichtingsgeschiedenis van het klooster. Hieraan voegde hij fragmenten toe van andere auteurs: zoals een verslag van de kruistocht naar Damiate in 1217 en passages uit het werk van Olivier van Keulen, en verschillende eerder geschreven geschriften van hemzelf, zoals een verslag van de kapittelvergadering in het jaar 1217, de beschrijving van de in 1211-1212 gemaakte reis naar Rome en een viertal soliloquia of vrome beschouwingen (p. XX-XXVI). Met name aan deze laatstgenoemde werken besteedt Janse veel aandacht: hij heeft ze gebruikt als bron ter kenschetsing van Emo's persoonlijkheid.

Over het algemeen beoordeelden onderzoekers die zich met de kroniek hebben beziggehouden, genoemde spirituele passages negatief. Ze werden geringschattend afgedaan als «ongenietbaar»⁸⁾ en als «monnikengebeuzel»⁹⁾. Het is de verdienste geweest van H.P.H. Jansen dat deze passages ontdekt werden als een waardevolle bron voor de mentaliteitsgeschiedenis: ze zouden een uniek beeld geven van de emoties van een dertiende-eeuwse kloosterling. Jansen ging zelfs zo ver te stellen dat genoemde beschouwingen niet voor de ogen en oren van anderen bestemd waren, maar dat Emo ze voor zichzelf had geschreven en wel ter leniging van zijn persoonlijke zielenood.

Ook Janse is deze mening toegedaan. Op basis van de hierboven geschetste reconstructie van de ontstaansgeschiedenis van de kroniek stelt hij dat de soliloquia een zeer direct beeld bieden van Emo's emoties. Een beeld niet ontworpen ter stichting van de medebroeders, maar ter geruststelling van het eigen geweten, tot troost en persoonlijke zielerust (p. XXV). Een steeds terugkerend thema in vele beschouwende en verhalende passages in de kroniek was volgens Janse de eigen zwakheid

⁷⁾ JANSEN, *Emo tussen angst en ambitie*, 45-49.

⁸⁾ ZUIDEMA en DOUMA, 3.

⁹⁾ FEITH en ACKER-STRATINGH, XXIII-XXIV.

en de twijfel aan God's verkiezing. Door middel van conscientieus zelfonderzoek, waarvan genoemde passages de neerslag zijn, zou Emo weer met zichzelf in het reine hebben proberen te komen (p. XV).

Hoewel Janse's reconstructie van de ontstaangeschiedenis van de kroniek zeer plausibel is: een compilatie van tekstfragmenten die niet in de huidige volgorde werden geschreven, spreekt het niet voor zich dat de soliloquia daarom ook geschreven werden ter geruststelling van het eigen geweten. Wanneer Janse bovendien betoogt dat wat Emo schrijft naar aanleiding van het natuurgeweld van de Marcellusvloed: «*Hec et hiis similia in scriptum redegit sibi soli ad contemplandum iugiter magnalia et terribilia Dei, que fecit*», ook geldt voor zijn zelfbeschouwingen — hij schreef ze voor zichzelf — zou het daaropvolgende: «*sed tibi o lector, ut admoneantur singuli supra petram et in alto cum sapiente domos sibi stabilire, et firma faciant domorum suarum laqueria*» (p. 118-119), ook op de spirituele tekstgedeelten van toepassing moeten zijn: «maar ook voor u, lezer». Hier raken we naar mijn mening de kern van de zaak: het didactisch karakter van Emo's beschouwingen. De lezer kon er lering uit trekken.

Als een rode draad loopt door Emo's zelfbeschouwingen het thema: hoe om te gaan met de zaken van de wereld zonder daarbij het eeuwig heil te verspelen. Het was een onderwerp dat Emo persoonlijk bezighield. In het eerste soliloquium lezen we bijvoorbeeld: «*Cum autem caritas, que manet immobilis, sit radix iustorum, et flos eius spes celestium, metuebat intus in anima vicium cupiditatis temporalium, que est radix malorum. Verum quia flos illius radicis est delectatio temporalium, illuminatus est ex opposito, et sperebat et presumebat de Christo cupiditatem cum flore suo partim aruisse, ex eo quod temporalia nunquam ad delectationem sed ad usum dumtaxat fratrum propter Dei cultum diligebat*» (p. 102-103). Terecht merkt Janse in dit verband op dat Emo's gewetensvragen in sterke mate werden bepaald door de historische context van de Friese landen (XX). De abten van kloosters hadden in deze streken, waar een feodale structuur ontbrak, een belangrijke maatschappelijke functie: ze droegen bij tot de wording van waterschaps- en bestuursformaties, zorgden voor bedijking, ze hielden zich bezig met de rechtspraak en speelden een pacificerende rol in de door familievetes geteisterde streken.

Emo stond als abt in de Friese Landen midden in de samenleving. Echter ook in zijn hoedanigheid van vader van een kloosterfamilie en als zielszorger kon Emo de wereld, waarover hij in zijn werk schrijft:

«*Si vis salvus esse, fuge homines*» (p. 92-93), niet de rug toekeren. Emo's gewetensonderzoek met betrekking tot simonie was hier een direct gevolg van. Hoe anders dan door het vergaren en beheren van tijdelijke goederen, kon hij zorg dragen voor het materieel welzijn van zijn broeders?

Aan het beeld van de zorgzame abt, de toegewijde vader, werd noch door Jansen in zijn publicatie over Emo, noch door Janse in zijn inleiding op de kroniek, voldoende aandacht besteed. Misschien hebben juist daarom ook beide auteurs Emo's zelfbeschouwingen op de eerste plaats als een middel tot het verkrijgen van zielerust beschouwd en niet als zedenkundige werken. Toch zijn er verschillende passages in Emo's werk aan te wijzen waaruit blijkt dat hij als een goede herder waakte over het zieleheil van zijn medekloosterlingen¹⁰). Na de beschrijving van het ziek- en sterfbed van zijn neef — de stichter van Bloemhof — kunnen we bijvoorbeeld lezen: «*Denique post mortem prefati fundatoris domus Dei et beate Virginis in Campo prenominato, sicut ante mortem eiusdem, dictus preopositus Floridi Orti [Emo zelf] sollicitudinem utriusque familiae fratrum et sororum gerebat. Qui sepe, ut dicebat, de difficultate sollicitudinis obstupuit, quam misericorditer Deus mitigabat diversis modis, quos inspirabat, quibus invigilabat correctioni suorum, necessariis quoque rebus ad sustentationem competentem, donis quoque spiritus sancti, quibus personas fratrum et sororum accendit, ut patientie, humilitati, caritati et obedientiae invigilarent, et ex quibus in uno corpore collegii fratrum diversam spargebat utilitatem... per scientiam quoque, per quam fratribus suis clericis et laicis concessit res terrenas et negocia seculi rite dispensare et se suosque fratres contra adversitatem et perversitatem munire, ut recte et secure viverent in medio nationis prave...*» (p. 48-51).

Emo leerde zijn medekloosterlingen aardse zaken goed te beheren en wereldse beslommingen op de juiste wijze af te handelen. Zouden genoemde beschouwingen daarbij een hulpmiddel hebben kunnen zijn?

¹⁰) Pagina 12-13: Emo als zorgzame parochiepriester; 30-39: eenvormigheid liturgie; 48-51: goede herder; 54-55: verkrijgen paterniteit Prémontré; 96-97: bekommernis om kloosterbroeders; 102-103: Emo gedreven door zorgen voor het klooster; 110-111: zware zorgen; 118-119: geschreven voor zichzelf maar ook voor u, lezer. Verder ook de passages over het leven van zijn neef Emo van Romerswerf, die het negatief vormen van het leven van Emo zelf. Met name pagina 18-19: hier stelt Emo expliciet dat Emo van Romerswerf géén goede leider van een klooster was. Opmerkelijk is dat Janse in zijn inleiding wel opmerkt dat van de latere theologen, Emo vooral de praktische moraaltheologische literatuur uit de kring rond Petrus Cantor citeert (XII).

Hoewel harde bewijzen ontbreken, wil ik op deze vraag toch bevestigend antwoorden. Zoals gezegd loopt het thema van de juiste omgang met tijdelijke zaken als een rode draad door Emo's beschouwingen, en wanneer we de passages nader beschouwen vanuit deze optiek, blijkt verder hoezeer ze zijn doortrokken van adviezen voor een juiste levenswandel¹¹). Emo's eerste zelfbeschouwing is een goed voorbeeld hiervan.

Het onderwerp van deze beschouwing is de strijd tegen de onkuisheid en de belustheid op tijdelijke goederen. Emo doet verslag van het verloop van de door hem gevoerde strijd en vertelt welke wapens hij daarbij heeft gehanteerd. Zijn falen, en de daarmee gepaard gaande verwarring laat hij in dit relaas niet onvermeld. Voor Janse, in navolging van Jansen reden om op te merken dat de beschouwing het beeld oproept van een abt die in zijn kloosterbibliotheek koortsachtig op zoek is naar bronnen die hem kunnen helpen zijn geest tot rust te brengen (p. XVI). Zij verliezen daarbij echter uit het oog dat Emo's persoonlijke ervaringen aanknopingspunt waren voor opmerkingen van algemene aard, die anderen die met dezelfde problemen geconfronteerd werden tot nut zouden kunnen zijn.

Zo leert dit zelfonderzoek onder meer dat de mens gedoemd is een eeuwige strijd tegen zijn eigen natuur te leveren, dat God de rechtvaardige beproeft opdat hij vorderingen maakt in het dragen van zijn juk, dat ook de kloosterling zich hierop moet voorbereiden, wat het nut is van het gebed en de biecht in dit kader en door welke lectuur de beginneling wordt onderricht, de wankelende wordt gesteund en de mens aan zichzelf wordt getoond. Met name aan dit laatste hechte Emo veel belang, want zo kunnen we lezen: wanneer de mens tot zichzelf inkeert, de buitenwereld loslaat, het begrip verruimt, dan begrijpt hij God (p. 258-259). Niet alleen met de inhoud van de spirituele passages die hij in zijn kroniek verwerkte, wilde Emo iets leren, ook de passages in zijn geheel hadden een boodschap: Mens ken jezelf, zie je zwakheden onder ogen, belijd je zonden, dan zul je tenslotte God, je uiteindelijke doel, bereiken.

Hoe belangrijk Emo zelfonderzoek achtte voor de geestelijkheid in het algemeen blijkt uit het volgende. Naar aanleiding van de Marcellus-

¹¹) Ook G. van den Elsen en F. Petit herkenden in Emo de didacticus en moralist: G. VAN DEN ELSEN, «De kroniekschrijver Emo als zedenmeester», in: *De Katholiek. Godsdienstig, geschied- en letterkundig maandschrift* 96 (1889): 209-219. F. PETIT, *La spiritualité des prémontrés aux XIIe et XIIIe siècles. Études de théologie et d'histoire de spiritualité* X (Paris 1947), 95.

vloed overdacht Emo zowel zijn eigen zondigheid als de zondigheid van de Friese bevolking. Over de geestelijkheid zegt hij: «*Sed heu in diebus nostris sine examinatione, id est indigne, manducant illud [lichaam van Christus] ... Sine etiam consideratione mundicie corpus et sanguinem Domini accedunt, manentes in criminali vel impenitentes in venalia vel manentes in voluntate peccandi*» (p. 124-127). De clerus nam in zijn dagen zonder zelfonderzoek het lichaam van Christus tot zich en dit rekende hij hun zwaar aan. Zonder zelfonderzoek blijft de mens immers geketend aan zijn zondigheid. En vooral voor de geestelijkheid, het zout der aarde, was dit een zeer kwalijke zaak. Emo's gewetensonderzoek, waarin hij steeds naar de onderscheiding der zonden zocht, moet dan ook binnen dit kader worden geplaatst. Aan de hand van zijn eigen ervaringen die hij verwerkte in de in zijn kroniek opgenomen spirituele passages, leerde Emo zijn kloosterfamilie hoe te werk te gaan bij zo'n onderzoek.

We hebben dan ook geen enkele reden om te twijfelen aan Menko's omschrijving van Emo's geschrift als een kroniek doorgelicht met moraliserende werken om het verstand te scherpen en het leven en de zeden te vormen, een kroniek waarin Emo over zichzelf schreef als over een ander, naar het voorbeeld van Mozes en Iob, niet om zichzelf te verheffen, maar om anderen met het voorbeeld van zijn leven tot nut te zijn (p. 284-285). In dit opzicht zijn de door Emo in zijn kroniek verwerkte vrome beschouwingen vergelijkbaar met de eveneens als autobiografisch beschouwde werken van de elfde-eeuwse Benediktijner monnik Otloh van St. Emmeram. In zijn «*Libellus de suis tentationibus, varia fortuna et scriptis*» en in zijn «*Liber visionum tum suarum, tum aliorum*» verhaalt Otloh over zijn beproevingen en zijn visioenen omdat: wat God een persoon leert, geldt voor allen¹²). Het individuele van de persoonlijke ervaring is hiermee geheel naar de achtergrond verdwenen. Bij Emo uit zich dat in het niet noemen van de eigennaam en het gebruik van de derde persoon. Door over zichzelf te schrijven als over een ander creëerde Emo een afstand tussen de eigen persoon en de beschreven ervaringen. Het waren algemeen menselijke ervaringen waar anderen lering uit konden trekken. In de vertaling van Jansen en Janse komt dit jammer genoeg niet voldoende tot zijn recht, omdat zoals eerder werd opgemerkt, de vertalers daar waar Emo slechts schrijft in

¹²) «*Othloni libellus de suis tentationibus, varia fortuna et scriptis*», in *Migne, PL* 146 (Parijs 1884) 27-58, aldaar 53 C.

de derde persoon enkelvoud, zij gebruik hebben gemaakt van Emo's eigenaam¹³⁾.

Zoals uit bovenstaande mag blijken, kan ik me moeilijk vinden in Janse's interpretatie van de beschouwende gedeelten van Emo's kroniek: een middel om met zichzelf in het reine te komen. Naar mijn mening heeft Janse in navolging van Jansen te weinig oog gehad voor het didactisch-moraliserend karakter van genoemde tekstgedeelten, en is het hieraan te wijten dat beide onderzoekers op basis van deze passages Emo gekarakteriseerd hebben als een onzekere scrupuleuze persoonlijkheid, die voortdurend heen en weer werd geslingerd tussen hoop en vrees. Dit neemt echter niet weg dat de nieuwe editie van de kroniek van Bloemhof een aanwinst mag heten voor zowel de geïnteresseerde leek als de professionele mediëvist. Beide historici hebben namelijk met hun degelijke en handzame tekstuitgave van genoemde kloosterkroniek een van de rijkste bronnen voor de geschiedenis van de Norbertijner Orde en voor de geschiedenis van de Noordelijke Nederlanden in de dertiende-eeuw binnen beter handbereik gebracht, waardoor de lezer zelf zijn oordeel kan vormen.

Gerretsonlaan 40
NL-5624 JR Eindhoven

G. LEMMERS *)

¹³⁾ K.J. Weintraub schrijft in dit verband: «The ever repeated motive for writing such accounts at all is an intensely didactic one, the wish to furnish others with exempla of the struggle between God and the Devil for a soul». K.J. WEINTRAUB, *The value of the individual. Self and circumstance in autobiography* (Chicago-London 1978) 54.

*) Mevr. Lemmers studeerde Middeleeuwse Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht en zij bereidt momenteel een dissertatie voor over het autobiografisch karakter van de kroniek.